

CSAPODY MIKLÓS

AZ ERDÉLYI FIATALOK ÉS A BÁNFFYAK

■ A húszas évek Kolozsvárjának pezsgő magyar társadalmi életében a kasszinói, egyesületi, mágnás- és polgári estélyek mellett nevezetes események voltak a magyar ifjúság reprezentatív seregszemléi, a téli egyetemi diákbálok is. Az első ilyen nagyszabású, már valóban magyar közéleti megmozdulásnak számító rendezvényt 1930. január 17–18-án tartották a New York szállóban 600 egyetemi és főiskolai hallgató részvételével, báró Bánffy Ferenc, „az ifjúság és a művészetek nagylelkű mecénása” fővédnökségével.¹ A bál, melynek bevétele a gazdasági válságtól különösen sújtott diákság anyagi helyzetének enyhítését szolgálta, várakozáson felüli sikerrel zajlott le, bár a szálloda előtt nagy számban gyűlt össze a rendzavaró, bojkottáló cuzista román diákság. Ekkor lépett először a nyilvánosság elé az Erdélyi Fiatalok csoportja az ünnepi alkalomra első számával jelentkező folyóiratával, amely ideologikus mozgalmi fórumként, a nemzedék maga teremtette közéleti iskolájaként egy évtizeden keresztül vállalkozott a kisebbségbe került magyarság mentalitásának átformálására.

Az Erdélyi Fiatalok intézményalapítása a hagyományos felekezeti elkülönülés útjait járó, széttagolt, a kisebbségi sorssal, az „apák örökségével” és az általános eszmei tájékozatlansággal küzdő ifjúsági szerveződések betetőzése volt. A Jancsó Béla és László Dezső vezette csoportosulás tagjait etikai alapozású, szociális tartalmú nemzeti-nemzedéki cselekvésvágy fűtötte, legfőbb céljukat generációjuk és az erdélyi magyarság önismeretének elmélyítésében, reális kisebbségi helyzettudatának, „népi” öntudatának kialakításában határozták meg. „Az erdélyi irodalom – írta Jancsó Béla –, melynek önálló életét évszázados uralomváltozás hívta ki, egy kisebbségi nép életakarátának és sorsvállalásának első folyamata [...]. Az irodalmi öntudatot azonban nem követte hasonló mélységű tudományos, gazdasági és *népi öntudat*.”² Gondolatviláguk alapelemeit az egyetemes erkölcsi értékek és a magyar múlt tisztelete, a korai transzilvanizmus, Ady, Móricz, Szabó Dezső jegyében a „paraszt-orientáció”, a népszolgálat eszméje és az aktivista kisebbségi egység gondolat képezte. Radikális reformista eszmekörüket áthatotta a protestáns intézményi hagyomány alkotmányossága, szabadelvű antidogmatizmusa. Világnézeti függetlenséget és politikamentességet hirdettek, toleranciájuk erkölcsi szigorral és következetességgel párosult.

Mivel az önismeretet és a helyzettudatot társadalmi valóságuk megismerésével kívánták formálni, a „társadalomtudatosításra” helyezve a hangsúlyt a romániai magyarság 72 százalékát alkotó „falusi néprétegek”³ felé fordultak. Erdélyben ekkor kezdett kibontakozni a szociológia modern tudománya, az irodalmi transzilvanizmustól mindinkább eltávolodva, ám a kortárs szép-

irodalomtól és a java közírástól erősen ihletve. „A legfiatalabb értelmiségi réteg nem versenyez a szépirodalom terén a már »jubiláló« írónemzedékkel, de tudományos téren hangyaszorgalommal végzi el az időszerű »kis-munkát« – írta Ligeti Ernő. – Felfigyelünk Mikó Imre, László Dezső, Bíró Sándor, Szabó [T.] Attila, Albrecht Dezső, Bíró József, Vita Zsigmond, Szenczei László, Jancsó Béla, Venczel József, Bözödi György stb. neveire és érdeklődéssel várjuk, mi lesz majd ezekből a fiatalokból, ha majd leküzdik túlzó önbizalmukat, amely az ifjúság természetéből ered, kalandozó érdeklődésüket egy szűkebben megvont munkaterületre korlátozzák.”⁴

Ez a romantikus vonzású, erkölcsnevelő, gyakorlati tapasztalatszerző munkaterület az erdélyi falu, a vidék magyarsága volt; amint Mikó Imre írta pályája végén: „A harmincas években fordul az érdeklődés a kisebbségek hatástalannak bizonyult nemzetközi védelmétől a szociográfiai felmérések és a szocialista [a társadalmi] aktivitás felé.”⁵ Venczel József, az Erdélyi Fiatalok 1930 novemberében létrejött Faluszemináriumának majdani elnöke is úgy vélte, a falumunka „a háború után elsősorban az ifjúság gondolatvilágára és önkéntes munkavállalására jellemző. A súlyos »ideológiai« válságba jutott s kétségtelenül szociális gondolkodású új magyar nemzedék ebben a többirányú tevékenységben talált önmagára. A »nép« és a »falu« mint társadalmi csoportok állanak a célkitűzések középpontjában, s kétségtelen, hogy amikor ez az ifjúság a társadalomkutatás és társadalomsegítés e területein megállapodott, »nemzedékké« lett.”⁶ Venczel szerint „Természetesen a falujárásokat nem tekinthetjük a tudományos munka megoldásának. A szemlélet az idő rövidege miatt csak fölületes lehet, a gyűjtés hiányos. Az *alapos falutanulmány* tartósabb letelepedést, a falu életébe való beilleszkedést, heteken át tartó mindennapi megfigyelést követel. Ilyen munkát csak egyet könyvelhetünk el 1931 nyaráról, amikor Bánffy Ferenc lehetővé tette a birtokán az Erdélyi Fiatalok tevékenységét.”⁷ Lapjuk főmunkatársi gárdáját az alapító beltagok tulajdonosi közössége alkotta: Jancsó Béla orvostanhallgató és László Dezső református lelkész, az unitárius lelkész Balázs Ferenc író és szövetkezeti szervező, a tanár szakos Bíró Sándor történész, az építész, műemlékvédő, grafikus Debreczeni László, a joghallgató Demeter János, az irodalmár Jancsó Elemér, László József református teológus, Péterffy Jenő joghallgató. „Ügyvezetőként” a belső kör tagja volt Dezső öccse, László Ferenc joghallgató is; a vezetőgárda hamarosan a középiskolai tanár Bánfyai Lászlóval, Dsida Jenővel és Mikó Imre joghallgatóval bővült.

A mozgalom kiemelkedő tehetségű vezetői közül Mikó volt az, aki 1931–44 között felívelő pályája során (az Erdélyi Fiatalok tagjaként, majd a közösségtől eltávolodva, magas politikai állásokat betöltve) a két világháború között Erdélyben élő Bánffyak közül a főrangú történelmi család három nevezetes, a művelődésben és a politikában meghatározó szerepet betöltő tagjával: báró Bánffy Ferencsel, gróf Bánffy Miklóssal és báró Bánffy Dániellel is közeli kapcsolatba került. Bánffy Miklóssal Jancsó Béla is levelezésben állt,⁸ az Erdélyi Fiatalok azonban a nagy műveltségű, köztiszteltetben álló Ferencsel tartották fenn egyetlen intézményes Bánffy-kapcsolatukat.

Losonczy báró Bánffy Ferenc (1869. okt. 10. – 1938. szept. 10.), testvérbátyja, Kázmér (1866–1922) és három másik testvérük Bánffy Dezső

(1843–1911) miniszterelnök (1895–99) első, báró Kemény Máriával (1844–1884) kötött házasságából született a Szolnok-Doboka vármegyei Apanagyfalun. A katonai akadémia befejeztével főhadnagyként szolgált a megyesi 2. császári és királyi huszárezredben. 1896-ban, amikor apjuk, Szilágyssomlyót megtartva, erdélyi birtokait megosztotta köztük, ő Apanagyfalut és Oroszfalut kapta, a többi Kázmérhoz került, Alsófehér vármegye későbbi főispánjához.⁹ Egy év múlva hosszú utazást tett Triesztbe, Velencébe, Korfura és Alexandriába, ahonnan Kairó, Ismaila, Port Szaíd, Jaffa érintésével jutott Jeruzsálembe.¹⁰ Korán elhalt első feleségétől, báró Petrichevich-Horváth Idától (1875–1918), majd báró Petrichevich-Horváth Hortenziától (1878–1968) négy gyermeke született. Hallásának súlyosbodó romlása miatt a katonai pályától visszavonulva egyedszentmihályi és kolozsborsai birtokain gazdálkodott. 1905–18 között a főrendiház tagja, írásait a világháború előtt a *Köztelek*, 1913-tól az *Ellenzék*, 1924-től Jakabffy Elemér *Magyar Kisebbsége* közölte.¹¹ Egyik, felfogásáról sokat eláruló megjegyzése szerint az esetleg hazatérő „300.000 amerikai román 2%-kal emelné az ország többségi nemzetének arányszámát; településüket a városokra számítva, ez lehet 5-6% is! De nem a román politika mai és tegnapi urainak, hanem a román demokráciának és nekünk kisebbségeknek fogják ők első-sorban a legfontosabb szolgálatot tenni. Előbbit magában bízó öntudatra ébresztve, utóbbiaknak pedig friss levegőt juttatva az eddig zárt ajtók feltörésével! Tehát nem ijedünk meg a mumustól! – sőt ellenkezőleg – mi mondjuk: hadd jöjjön a 300.000 amerikai román!”¹² Az agrárreform után megmaradt mintegy 100 holdját mintagazdaként, modern gépekkel művelte, állatállománya, ménese, nemesített vetőmagjai Erdély-szerte híresek voltak.¹³ 1928-tól a kolozsvári Mezőgazdasági Bank és Takarékpénztár Rt.,¹⁴ 1931-től a Takarékpénztár és Hitelbank igazgatósági tagja volt,¹⁵ a Gödemesterházi Erdőuradalom Rt. elnöke.¹⁶ Csupán Alsófehér megye törvényhatósági bizottsági tagjaként viselt közéleti tiszteletet, a romániai magyar politikai életben nem vett részt.

A megfontolt, akkurátus, „meseszerű pedantériájú”, ámde széles látókörű konzervatív liberális felfogású arisztokrata szoros kapcsolatot ápolt az erdélyi magyar írókkal, újságírókkal (maga is jó tollú, nagy tárgyismerettel bíró publicista volt, de nem tartotta magát írónak). Minden frissen megjelent erdélyi magyar irodalmi és tudományos művet beszerzett, s többnyire a szerzőnek vagy a sajtóban reflektált rájuk. 1929 februárjában Kuncz Aladárral is kapcsolatba lépett, miután elolvasta a *Fekete kolostor* (1931) egyik, az *Erdélyi Helikon*ban megjelent részletét. Elismerő méltatására művének koncepcióját fejtegetve Kuncz azzal válaszolt, hogy a fejezet „nem is a legkifejezőbb, nem is a legfelhárítóbb bizonyítéka annak a rendszeres és öntudatos embertelenségnek, amelynek öt éven át társaimmal áldozatai voltunk, mint olyan ártatlan civil emberek, akik tanulmányi célból a háború kitörése idején Fr[anciaország]-ban tartózkodtunk.”¹⁷ Bánffy művészet- és irodalompartoló tevékenysége a húszas évek derekán bontakozott ki.¹⁸ 1926-ban a Kemény Zsigmond Társaság rendes,¹⁹ 1928-ban az Erdélyi Irodalmi Társaság tiszteletbeli tagjának választották meg,²⁰ de már 1924 végén elhatározta, 1925-ben pedig 25 ezer lejes pályadíj felajánlásával az erdélyi magyarság történetének megírását kezdeményezte, a kiírással a *Magyar Kisebbséget* bízva meg.²¹ Felhívása *Az erdélyi magyar-*

ság története, különös tekintettel a művelődés történetére című, 8–10 íves, közérthető, „népszerű formában” megírandó pályamunkára szól, melynek célja, hogy „Erdély jelentőségének kiemelése mellett ismertesse meg a magyarság szerepét, alkotásait, ezeknek az utókorra gyakorolt hatásait. A műből világosan tűnjék ki, mit hozott át a magyarság múltjából a jelenbe, milyen része volt Erdély kultúrájának fejlesztésében és milyen hatással a többi erdélyi nemzetekre.”²² Terve elismerő sajtóvisszhangot váltott ki, Krenner Miklós (Spectator) és Szentimrei Jenő azonban egyaránt úgy vélte, az „egyetemes Erdély” történetét kell megírni, hiszen „Erdélyt nem lehet, nem szabad másként felfogni, mint népek és fajok keveredő medencéjének, eszmeáramlatok hol erjesztő, hol virágba szökkenítő melegágyának, kicsiben egy egész nemzetközi társadalomnak.”²³ A vállalkozást az *Ellenzék* ezzel üdvözölte: „Az első Maecenas várva várt, ígérettel teljes alakjára örömmel mutathatunk rá br. Bánffy Ferenc személyében [...] le a kalappal, erdélyi magyarok, a férfi előtt, aki nem hiú szökövácslással, hanem a tett nemes erejével tesz tanúbizonyságot magyarsága mellett!”²⁴ A beküldött művek elbírálását a *Magyar Kisebbség* felkérésére az Erdélyi Irodalmi Társaság, Dózsa Endre elnök megbízásából Karácsonyi János, Kelemen Lajos és Krenner Miklós végezte, a pályadíjat Király Pál erzsébetvárosi tanár nyerte el.²⁵

A nyilvánosságot kerülő, visszahúzó Bánffy nem elismerésre, társadalmi babérokra vágyott. Hivalkodás nélkül végzett önzetlen és lankadatlan háttérmunkájában a „megtenni a megtehető” nemzeti felelősségérzete vezette. Éberen figyelte, olykor aggodalommal észlelte az erdélyi magyar szellemi-politikai életben megjelenő törekvéseket, kutatta az események valódi okát, igyekezett első kézből tájékozódni. Egyenes kérdéseivel ezért fordult Kós Károlyhoz is, akitől a hozzá eljutott, az Erdélyi Szépmíves Céhrol és a *Helikonról* elterjesztett gyanúsítások nyomán a tényleges helyzetről tudakozódott.²⁶ Az első, 1926. júliusi helikoni találkozó ugyanis kimondta: „A romániai magyar kisebbség nemzeti jövője megköveteli, hogy vezetői a kulturális élet törekvéseire helyezték át tevékenységük súlypontját. A népnevelés, az irodalom és a művészet problémáit kell a kisebbségi élet első vonalába állítani, amelyek egyenrangúak a politikai természetű célokkal.” Megállapították, hogy „az erdélyi magyarság lelki életének lendületét károsan befolyásolja a szabad kritikai szellem elhallgattatása”, holott a kritika „az egység és az egészséges közszellem kialakulásához feltétlenül szükséges”. Minden közéleti fórum és személy a „nyilvános megvitatás ellenőrzése” alá kell hogy helyezze magát, ami „az eszmék élénk cseréje által biztosítja a népi rétegek érdeklődő részvételét”, mivel a Helikon írói úgy vélték, a művek elbírálásánál „nem mindig irodalmi szempontok, de gyakran felekezeti, politikai és személyi elfogultságok érvényesülnek”.²⁷

Bánffy a dokumentumnak azt a pontját ítélhette gyanút keltőnek, mely szerint az Erdélyi Szépmíves Céhet alapítói a Helikon „köztulajdonába” adták át az erdélyi magyar irodalom saját könyvkiadója és folyóirata megteremtésére. Kós, mint az alapítók egyike, válaszában kiállt a határozat mellett: „Előttünk egyedül az a cél lebegett a régi Szépmíves Céh megalakításánál is, az újjáalakult Céhnel is, hogy Erdély írómunkásainak és vele Erdély magyar kultúrájának szabadságát, függetlenségét megőv[va], munkánkat közös erővel, és csupán az irodalomnak igaz barátaira támaszkodva, az üzletes v[agy]. politikai vállalatoktól vagy klikkektől mentesen

valósíthassuk meg.” Bánffytól annak mérlegelését kérte, „van-e értelme, hogy továbbra is velünk, oldalunk mellett, minket támogatva maradjon, vagy pedig hagyja, hogy utunkon nélkülözzük Báró Urat, akit, én is tudom, hogy sokan közülünk örömmel és hálával tudtunk mellettünk és törekvéseink mellett.”²⁸ Nemsokára megismételte: kezdeményezésük „egy újabb, szabad és független megmozdulás”, melyet Erdély-szerte azzal támadnak, hogy „bizonyos magyar kultúrvállalkozások egysége ellen irányul. Kérdem Báró Urat, hol van az az egységes nagy kultúrakció, aminek az egységét meg lehetne bontani?” Kós szerint a vádaskodásba „a szellemi munka függetlenségéért és életéért folytatott igazán nehéz tusakodásainkban zsidókérdést és felekezeti gyűlölködést kevernek bele. Amikor magyar közönségünket nyíltan felszólítják, hogy ne bízzék bennünk, hogy bojkottáljon minket, mert részben komisz zsidók, részben kommunisták, részben (és ez a furcsa) mágnások uszályhordozói, szolgálói és talpnyalói vagyunk.” Megjegyezte, Bánffyt tartja annak az erdélyi mágnásnak, „aki talán egyes-egyedül gondolkozik úgy, ahogy kell”.²⁹

Az egymást kölcsönösen sokra becsülő Kós és Bánffy viszonya a félreértés tisztázása után zavartalan maradt. A *Helikon* 1929. augusztusi találkozásán Kós vetette fel Bánffy nyilvános elismerését: „A mi kis közösségünk nem élhet ma azok nélkül, akik nem termelői a művészetnek és irodalomnak, de a kultúrélet minden szükségletét szívükön viselik és vagyonukkal, tekintélyükkel állanak minden nemes megmozdulás mellé. Mi erdélyi magyar írók, az irodalom és művészet munkásai, a legjobban tudjuk értékelni és felfogni a ma Erdélyében a műpártolás nagy fontosságát. Ezt valamilyen nemes és illő formában kifejezésre kell juttatnunk. [...] többek között Bánffy Ferenc báró volt az, aki minden feltűnés nélkül, a maga áldozatkészségével támogatott minden nemes kultúrmegmozdulást.” Indítványa szerint az íróknak meg kell találniuk „valami artisztikus módját” nagyrabecsülésük kifejezésének „Bánffy Ferenc bárónak, az erdélyi magyar kultúra nemes támogatójának”. Határozatuk szerint ugyanis Bánffy volt az, „aki minden irodalmi és művészeti kísérletet teljes önzetlenséggel, feltűnés nélküli nagyvonalúsággal és nemes megértéssel támogatott”. Arról is döntöttek, hogy számára emlékérmét készíttetnek Gallasz Nándor temesvári szobrással.³⁰ A *Helikon* úgynevezett Maecenas-díjáról az Ellenzék is úgy tudta, „A képzőművészek válságos helyzete érlelte meg valószínűleg Kós Károlyban a szándékot, hogy a *Helikon* előtt javaslatot tegyen egy emléklakett elkészítésére, amelyet a *Helikon* br. Bánffy Ferencnek ajánlana fel, mint aki az impériumváltozás óta szakadatlanul jó példával jár elől a képzőművészetek és tudományos törekvések pártfogásában. A *Helikon* az indítványt kész örömmel tette magáévá.”³¹ 1930 januárjában ezt adták hírül: „amikor a *Helikon* céhbe tömörült írói a maecenásság hivatását úgyszólván a történelmi változás első pillanatától fogva betöltő Bánffy Ferenc bárónak elismerésüket egy művészi plakett átnyújtásával fejezték ki,³² tulajdonképpen nem történt egyéb, mint a két újraéledt hagyománynak: a céh-rendszernek és a maecenásságnak találkozása, egymásra ismerése. Ebből a találkozásból az erdélyi műveltségnek csak haszna származhat. Az írók ugyanis, amikor Bánffy Ferenc báróban meghajoltak az áldozattól nem félő, a művészeteknek rendeltetését felismerő pártoló szellem előtt, hálával ismerték el a maecenási érdemeket, s ki akarták hangsúlyozni azt,

hogy ma minden öntudatos magyarnak a maga lehetőségei szerint áldoznia kell a műveltségéért. És viszont Bánffy Ferenc báró egyénisége és lelkes műveltség-támogatása biztató jel az erdélyi magyar írók, művészek és tudósok felé [...]”³³ Bánffyt valóban „az utolsó erdélyi mecénás néven szokták emlegetni, mert igazán a maga pénzéből áldoz közcélokra. Pedig ő több annál a régi nagyúr-típusnál, aki kedvtelésből kivételesen komoly dolgokra szórja a pénzét: minden főrangú származása mellett is annak a magas polgári rendnek szinte egyetlen képviselője, amelynek a műveltségét, korszerű gondolkodásmódját és anyagi erejét oly keservesen kénytelen nélkülözni az erdélyi magyar ellenállás. Az angol lordok között akadnak ilyenek.”³⁴

Az Erdélyi Fialatok és támogatójuk kapcsolata kevéssel ezután, az 1930-as diákbállal vált mind szorosabbá: előbb a falumunkával, majd Demeter Béla falufüzete (*A falu és a szellemi áramlatok*) és Mikó Imre első, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című könyve, az erdélyi magyar szociológia máig meghatározó műve kiadásával.³⁵ A húszéves Mikó azzal is felkelthette Bánffy érdeklődését, hogy 1931 márciusában az Erdélyi Fialatok Faluszemináriumában a magyarországi és csehszlovákiai ifjúsági mozgalmakról adott ismertetést,³⁶ bejárta a Székelyföldet, ahol programismertető előadásokat tartott,³⁷ közben hírt adott *A bukaresti diákbálról* is.³⁸ 1931 júniusában „losonczi báró Bánffy Ferenc, minden önálló magyar törekvés őszinte támogatója, az Erdélyi Fialatok nyári falu-akciójáról a Keleti Újságból értesülvén, felajánlotta szerkesztőségünknek, hogy kolozsborsai birtokán két-három falu-munkást egész nyáron szívesen lát”.³⁹ Júliustól szeptemberig végül öten töltöttek nála egymást váltva 1-3 hetet. Bádok, Bonchida, Csomafája, Doboka, Gyula, Kendilóna, Kide, Kolozsborsa, Válaszút tanulmányozását ifj. Delly-Szabó Géza, Demeter Béla, Miklós András, Mikó Imre és Pálffy Zoltán vállalta. „Báró Bánffy Ferenc jóvoltából az anyagi problémák nem okoztak gondot. Néhány hét leforgása alatt Mikó Imre a nemzetiségi kérdés és a falu, Demeter Béla a falu a szellemi áramlatok középpontjában című problémákat tanulmányozták. Miklós András a gazdasági természetű adatok feldolgozásával kapcsolódott be az akcióba, ifj. Delly-Szabó Géza népdalok, Pálffy Zoltán pedig népművészeti és háziipari adatgyűjtéssel tevékenykedtek.”⁴⁰ (A munkában eredetileg részt vett volna Debreczeni László is.)⁴¹ „Pálffy Zoltán rajztanár a környék szépművészeti értékeiről készített gazdag rajz- és fényképgyűjteményt, ifj. Szabó Géza zeneakadémiai hallgató 27, köztük számos eredeti népdalt gyűjtött össze, Miklós András joghallgató a vidék gazdasági helyzetét tanulmányozta. Mikó Imre joghallgató 9 község nemzetiségi helyzetképét készítette el az általános kultúrhelyzet, család és tulajdonviszonyok adataiból, Demeter Béla akadémiai hallgató pedig a szellemi áramlatok hatását kutatta a falu gondolatvilágára. Hálás köszönetünk illeti báró Bánffy Ferencet és nejét, báró Petrichevich[-Horváth] Hortenset, akik lehetővé tették, hogy Borsa vidékének társadalmi, gazdasági, nemzetiségi és művészeti szempontból egyaránt sajátos viszonyait néhány falu-munkatársunk felmérhette s ez által egy rendszerebb és tudományosabb falu-tanulmányozásnak vetették meg az alapját, amelynek eredményeit lapunkban vagy falu-füzeteink útján lesz alkalmunk nyilvánosságra hozni.”⁴²

Kolozsborsán töltött idejére Mikó így tekintett vissza: „Egyszóval Mikó úrr az együtt élő nemzetiségeket akarja tanulmányozni – mondta a földsíket ember magas hanghordozásával Bánffy Ferenc. A századvég macskabajszú miniszterelnökének, Dezső bárónak volt a fia, aki a »legsovinisztikusabb értelemben vett nemzetiségi politikát« hirdette és gyakorolta, s ez a kor macskabölcössége volt. Fia külsőre hasonlított hozzá – egyenes tartás, hajlott orr, kecskeszakáll – gondolkozásra annál kevésbé. – Hát ezen van is mit tanulmányozni – folytatta –, mert itt a románok és a magyarok éppen eléggé keverten élnek. Körülnéztem a borsai kastély szalonjában. Antik bútorokkal berendezett tágas helyiség volt. Minden részletét nem tudtam egyszerre felmérni, mert a nyári melegre való tekintettel az ablakok le voltak függönyözve. De minden tiszta, izléses, stílusos volt: a Barabás-festmények, az ónémet órák, a Zsolnay-vázák, bennük virággal, s látszott, hogy minden darabnak megvan a maga évtizedek óta kijelölt helye. A szoba a hűvös nyugalom, a dolgok változatlanóságának légkörét árasztotta. Aztán elbeszélgettünk. Ez úgy történt, hogy a báró kezembe nyomott egy blokkfüzetet s egy ceruzát, arra írtam fel mondanivalóimat. A rövidebb válaszokat Hortense bárónő tolmácsolta, akinek az ajka mozgásáról férje pontosan le tudta olvasni a szavakat. A báró közölte, hogy addig maradhatok Borsán, amíg akarok, de a napirendhez alkalmazkodnom kell. Ha egész napra el akarok menni valahova, a fogatot rendelkezésemre bocsátja, csak előre jelentsem be. Szobám a kastély mellett a szolgálati lakások egyikében volt. Összeállítottam munkatervemet, hány községet fogok meglátogatni és milyen sorrendben [...]. Mire voltam kíváncsi? A népszaporulatra, vegyes házasságokra, a gyermekek nemzetiségére, mindezt többnyire az egyházi anyakönyvekből igyekeztem kimutatni. Érdekeltek a család- és tulajdonviszonyok, a nemzetiségi együttélésnek ezek a csomópontjai. [...] Az ebédet a kastély földszinti nagy termében szolgálták fel. Beléptem, megálltam az asztal mellett. Erre megindult az emeletről a nyikorgó széles falépcsőn lefelé a báró feleségével, mindig karonfogva. Ők is megálltak az asztal mellett, fejbőlintással üdvözöltük egymást [...]. Ebéd közben és ebéd után, a szalonban felszolgált feketét fogyasztva elmondtam, hogy merre jártam. A bárónak mindenre volt egy-egy helyeslő vagy rosszálló megjegyzése, de nem befolyásolt munkámban. Így teltek el napok, hetek. Az alapozást már Kolozsváron elvégeztem, az egyetemi könyvtárban, ahol Kelemen Lajos bátyám kirakta a munkaasztalomra a Borsa völgyének múltját tükröző levéltári anyagot, s én szorgalmasan jegyeztem. ⁴³ Erre az alapra épült a szembesítés a valósággal, hova fejlődtek a nemzetiségi viszonyok az óta, s mennyire általánosítható az így nyert kép Erdély más vidékeire. Már a végkövetkeztetések is kirajzolódtak: a falusi magyarság gazdasági és szellemi kultúrájának emelése, együttműködés a románság hasonló, osztályalapon nyugvó szerveivel, népét szolgáló új értelmiség nevelése. ⁴⁴ A báró izgalommal olvasta végig zárójelentésemet, a végén felkiáltott:

– Kiadom, ezt a munkát feltétlenül kiadom!

Hortense bárónő rögtön felpattant:

– De Ferenc, hogy mondhat ilyet? Egy ilyen könyv kiadása rengeteg pénzbe kerül.

– Nem baj, majd gyűjtök előfizetőket. Mikó úrr csak írja meg otthon, aztán hozza el nekem a kéziratot. Ősszel beköltözünk Kolozsvárra, keresen fel lakásomon!”⁴⁵

A negyedéves joghallgató Mikót professzora, Balogh Arthur hamarosan beajánlotta titkárnak Willer József, az Országos Magyar Párt parlamenti csoportjának főtitkára mellé.⁴⁶ Társainak 1932 márciusában Bukarestből azt írta, „Falutanulmányomat szeretném, ha addig [május közepéig] Szentimrei [Jenő] vagy Balázs Feri elolvashatná. Írjátok hozzá mindnyájan *őszinte* véleményeket, hogy az átdolgozásnál figyelembe vehessem.”⁴⁷ A szöveget Bánffy 1932 májusában vehette kézbe. „Mivel nem szeretném túlságosan igénybe venni Br. Bánffy Ferencet, meg kellene állapodni vele, hogy mennyit szán erre a munkára. (A Demeter B[é]la]. füzete után, mely bizonyára nem került 10.000 lejbe, nem tudom, hogy fennáll-e az ő 10.000–10.000 lejes őszi ajánlata. Azon kívül attól is függ, hogy a nyomda mennyit hitelez.)”⁴⁸ Bár a kiadásért az Erdélyi Fialok mindent megtettek, nemsokára váratlan akadállyal kellett megküzdeniük: Bánffy ugyanis „elküldte nekem a Demeter János által szerkesztett Falvak Népe két első számát hosszú kommentárral ellátva, s közli, hogy az az óhajtása, hogy ezek után a munkám ne az Erdélyi Fialok kiadásában jelenjék meg”.⁴⁹ Az Erdélyi Fialok szétzilálódását elősegítő, saját mozgalmát élesen támadó újságját Demeter az illegális RKP támogatásával adta ki. László Dezső nyilatkozata is világossá tette: a kiadvány Demeter „magánvállalkozása. Lapunk semmilyen vonatkozásban sem áll mögötte.”⁵⁰ Mikót arra kérték, tudassa Bánffyval, hogy érte „a felelősség nem terhelheti az E[rdélyi]F[i]atalok]-at. E felvilágosítás után Bánffy Ferenc hozzájárult ahhoz, hogy Mikó kívánsága szerint a Falufüzeteink sorozatában jelenjék meg a tanulmánya.”⁵¹ A könyv végre 1932 decemberében látott napvilágot 134 oldalon, ezer példányban, Mikó ajánlásával: „Ennek a könyvnek a megjelenése elsősorban a Báró Bánffy Ferenc érdeme, aki alkalmat adott egynéhányunknak arra, hogy Kolozsborsán és a szomszédos községekben szociográfiai munkát végezhessünk, s e tanulmány kiadását is anyagi hozzájárulásával lehetővé tette. Hálas köszönetünk és munkánk eredménye legalább részben viszonzza őszinte és önzetlen támogatását.”⁵²

Halálakor, 1938 szeptemberében László Dezső így búcsúzott tőle: „Erdély magyarságának titkon szóló élő lelkiismerete volt. Ezen felül azonban igazi mecénása is minden igaz ügynek. [...] Mindezért nem kívánt semmit, csupán a közösség szolgálatában való hűséget. Egyenes, katonás tartású alakja, puritán, hangoskodás nélkül szolgáló jelleme, intő lelkiismerete eltűnt az erdélyi közéletből, de emléke és példája élni fog, és mindannyiszor felújul közöttünk, valahányszor olyan magyarok támadnak, akik tudják, hogy vagyonuk és szellemi képességeik mire kötelezik őket.”⁵³ Jakabffy Elemér szerint „[a]ki úgy áldozott, mint Bánffy Ferenc, akinek legnagyobb áldozatairól csak néhányan szerezhettek tudomást, annál az áldozathozatal legnemesebb rugója, a tiszta fajszeretet lángja hihetetlenül magasan lobog. Ez a láng most örökre kialudt. Bánffy Ferenc nincs többé, de az a nagyrabecsülés, amelyet az ő személye iránt valamennyien éreztünk, soha el nem múlhat és az ő egyéniségét kisebbségi életünk történetébe iktatni köteles.”⁵⁴ A magyar közélet és a sajtó is „mélyseges fájdalommal vett búcsút ettől a fennkölt szellemű nagyrúttól, aki er-

kölcsileg és anyagilag támogatott mindent, amit értékesnek, a haladás érdekében valónak tartott”.⁵⁵

Losonczi gróf Bánffy Miklóssal (1873–1950) és losonczi báró Bánffy Dániellel (1893–1955) később ugyancsak Mikó került közvetlen munkakapcsolatba az Erdélyi Fiatalok egykori vezetői közül (Bánffy Dániellel 1940–44 között a magyar országgyűlésben László Dezső is.) A politikai pártok 1938. augusztusi feloszlásával 1939 márciusában jött létre a Nemzeti Újjászületés Frontja, a magyarság képviselőit ennek az Országos Magyar Párt helyébe lépő Magyar Alosztálya és a Romániai Magyar Népközösség látta el. A politikába ekkor visszatérő polihisztor Bánffy, mint a Népközösség elnöke, Mikót kérte fel közvetlen munkatársának, aki a Front Legfelsőbb Tanácsának tagjaként a Népközösség bukaresti irodájának vezetője lett.⁵⁶ Politikai pályafutását Észak-Erdély 1940. augusztusi visszacsatolása után a magyar parlament Erdélyi Pártjának országos politikai főtítkáráként folytatta.⁵⁷ Bánffy Dániel sem hagyta el Erdélyt, 1917-től fugadi kastélyában élt és gazdálkodott Alsófehér megyében, mígnem 1940-ben behívott képviselő lett, 1940 decemberétől 1944 márciusáig földművelésügyi miniszter. Azok közé tartozott, akik a fegyverszünet haladéktalan megkötését követelték 1944 szeptemberében. 1945 tavaszán a Gestapo letartóztatta, a nyilasok halálra ítélték, ám sikerült megszöknie. 1946-ban a náciellenes politikusról román bíróság mondta ki, hogy nem háborús bűnös. 1951-ben a magyar kommunisták kitelepítették, 1952-ben a románok megfosztották birtokaitól. Balesetben megbénulva halt meg Budapesten.

■ JEGYZETEK

1. *A Kolozsvári Báltól – a Kolozsvári Diákbálig*. Ellenzék 1930. jan. 17. 2. Bánffy később is támogatta a rendezvényt, l. *Védnöki adományok a magyar diákbálya*. Uo. 1934. febr. 28. 5. A mozgalomról és a folyóiratról Csapody Miklós: *Egy nemzedék iskolája. Az Erdélyi Fiatalok (1929–1933)*. Korona Kiadó. Bp., 2009. Művészetiértékeléséről l. Moravék László: *Mecénás és irodalom*. Korunk 1978. 2. 90–94.
2. *Vádak az erdélyi magyar irodalom ellen*. Erdélyi Fiatalok (a továbbiakban EF) 1935. 2. 43–52.
3. Bíró Sándor: *Húszéves visszapillantás*. Uo. 1939. 1. 7.
4. *Súly alatt a palma*. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. Szerzői kiad. Fratemitas Rt., Kvár, é. n. [1941.] 193.
5. *Jogász a közéletben*. In: *A csendes Petőfi utca*. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1987. 187.
6. *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kvár, 1935. 15. Erdélyi Tudományos Füzetek 78.
7. Venczel József: *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*. In Uő: *Az önismeret útján*. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből. Bev., jegyz. Imreh István. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980. 66–67.
8. *Jancsó Béla levelezése I. 1914–1930*. Gondozta Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó. Kvár, 2015. 15.
9. *A miniszterelnök és fiai*. Budapesti Hírlap 1896. márc. 10. 7.
10. *Keleti utazás*. Uo. 1897. márc. 17. 8.
11. Tanulmányt írt többek között II. Katalin cárnő és Gorčakov kisebbségi politikája. Magyar Kisebbség (a továbbiakban MK) 1924. 15–16. 609–614. és *Az agrárreformok hatása Délkelet-Európában* címmel. Uo. 1928. 5. 163–167.
12. *Csak jöjjön a 300.000 amerikai román!* Uo. 1927. 11. 393–396.
13. *Meghalt báró Bánffy Ferenc*. Keleti Újság 1938. szept. 14. 5.
14. *Ellenzék* 1928. márc. 28. 3.
15. *A Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank Részvénytársaság közgyűlése*. Uo. 1931. ápr. 28. 6.
16. Uo. 1931. ápr. 5. 12.
17. *Kuncz Aladár levele báró Bánffy Ferenchez*. Kvár, 1929. febr. 25. *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája (1924–1944)*. [a továbbiakban HESzC] Közzéteszi Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1979. I. 164.
18. Kolozsvári kiállításán a nagybányai festőtől, Börsök Samutól is vásárolt képet. *Ellenzék* 1925. jan. 30. 3. L. még Moravék László: *Mecénás és irodalom*. Korunk 1978. 2. 90–94.
19. *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája*. Levelek, iratok, adatok (1876–1948). Sajtó alá r. és jegyz. Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1973. 334.
20. *Ellenzék* 1928. máj. 26. 4.
21. Balázs Sándor: *Becsülni és becsültetni*. Egy hajdani történetírási vállalkozás tanulságai. Utunk 1980. 46. A Magyar Kisebbség ugyancsak Bánffy adományából adta ki a Jakabffy alapította temesvá-

- ri kisebbségi szakkönyvtár katalógusát. A „Népkisebbségpolitikai és Jogi Könyvtár” anyagmutatója. MK 1935. 1. 53–54.
22. Felhívás „Az erdélyi magyarság története” megírására. Uo. 1925. 7. 262. és Pályázat „Az erdélyi magyarság története” megírására. Uo. 1925. 17. 664; 18. 683.
23. Krenner Miklós: *Egy biztató levelezés*. Uo. 1925. 2. 41–49. és Szentimrei Jenő: *Szemponok a megírandó „Erdély történeté”-hez*. Uo. 1925. 3. 86.
24. 1925. jan. 27. 1.
25. Bánffy Ferenc báró pályadíja. Uo. 1926. 6. 220.
26. Kóshoz írott levelei ismeretlenek.
27. *Az első helikoni találkozó jegyzőkönyve*. Marosvécs, 1926. júl. 16–18. HESzC 1. k. 59–62.
28. Kós Károly levele báró Bánffy Ferenchez. Kolozsvár, 1927. jan. 11. Uo. 73–74.
29. Kós Károly levele báró Bánffy Ferenchez. Kolozsvár, 1927. febr. 5. Uo. 75.
30. A negyedik helikoni találkozó jegyzőkönyve. Marosvécs, 1929. aug. 2–4. Uo. 191–192. „Kemény János báró [30 ezer lejes] nagydíját Tompa László kapta, az erdélyi mecénás számára készült emléklapok pedig Bánffy Ferenc bárónak kívánja felajánlani a Helikon.” *A Helikon negyedszer...* Ellen-zék, 1929. aug. 6. 1. A plakett fényképét az Erdélyi Helikon 1930. februári száma közölte.
31. *Befejeződtek az irodalmi tanácskozások Marosvécsen*. Ellen-zék 1929. aug. 7. 4.
32. A díjat gróf Bánffy Miklós, Kádár Imre, Kós Károly, Kuncz Aladár és Szentimrei Jenő adta át. *A Helikon írói műpártoló emléklapok nyújtották át Bánffy Ferenc bárónak*. Uo. 1930. jan. 19. 16.
33. *Maecenást ünnepezt ma a Helikon...* Uo. 1930. jan. 19. 1.
34. Sulyok István: *A falu és a fiatalok*. Erdélyi Lapok 1933. jan. 1933. jan. 19. 1.
35. Az Erdélyi Fialatok 3. és 4. Falufüzete (1932). Mindkettő a Minerva Nyomdai Műintézet Rt. nyomdájában készült (Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop 5.).
36. *A külföldi magyar ifjúsági mozgalmak* (1931. márc.). *Az Erdélyi Fialatok nyilvános előadásai. Erdélyi Fialatok*. Dokumentumok, viták [a továbbiakban: EFDok] (1930–1940). Közzéteszi Dr. László Ferenc és Cseke Péter. Bev. tan. Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1986. [1990] 479.
37. *Az Erdélyi Fialatok előadásai*. EF 1931. 3. 64., *Az Erdélyi Fialatok székelyföldi előadásai*. Székely Közélet 1931. ápr. 1.
38. EF 1931. 3. 62.
39. Az Erdélyi Fialatok szerkesztősége: *Az Erdélyi Fialatok csoportos nyári falu-tanulmánya*. EF 1931. 7. 138. L. még Mikó Imre: *Az Erdélyi Fialatok egy emberöltő múlva*. In: Uő: *Akik előttem jártak*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1976. 32–32.
40. Demeter Béla jelentése az Erdélyi Fialatok falumunkájáról. Kolozsvár, 1931. dec. 15. EFDok 263. (60)
41. Jancsó Béla levele báró Bánffy Ferenchez. Kolozsvár, 1931. júl. 7. EFDok 147–148. (48) 1931. júl. 7. és Moravék László: *Dokumentumok az Erdélyi Fialatok falumunkájáról*. Korunk 1980. 1–2. 110–112.
42. *Az Erdélyi Fialatok csoportos nyári falu-tanulmánya*. EF 1931. 7. 138.
43. A magyarság 17–18. századi etnikai törlesztését Mikó „az »Erdélyi Múzeum Egyesület« páratlanul gazdag levéltári anyagának gróf Bánffy, Mikó és Rhédey levéltári csomóiból” rekonstruálta. Jakabffy Elemér: *Mikó Imre: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. MK 1933. 1. 20–21.
44. A műben „azok a mozzanatok szövéődtek össze, amelyek akkor a magyar értelmiség világszemléletét kialakították: az agrárszocializmus, a történelmi erdélyiség és kisebbségi jogvédelem”. Mikó Imre: *Önéletrajz és önbírálat* [1948]. In Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Kéziratok, dokumentumok (1933–1966). Polis Könyvkiadó, Kvár, 2003. 294–295.
45. *Quartier Latin*. In: *A csendes Petőfi utca* 120–122.
46. Csapody Miklós: *Mikó Imre pályakezdése (1928–1933)*. In: Uő: *Politika és történetírás*. Jakabffy és Mikó. Korunk–Komp-Press Kiadó, Kvár, 2012. 152–162.
47. *Quartier Latin*. Uo. 183–184.
48. *Mikó Imre levele Jancsó Bélához és László Dezsőhöz*. Bukarest, 1932. máj. 4. EF-dok 185.
49. *Mikó Imre levele Jancsó Bélához*. Bukarest, 1932. okt. 21. *Jancsó Béla levelezése II 1931–1934*. Gondozta Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2016. 326. (79)
50. *A szerkesztőség hírei*. EF 1932. 6. 116.
51. *Az Erdélyi Fialatok szerkesztő bizottságának jelentése* (1931. júl.–1933. I.) EFDok (88) és *Jancsó Béla levele László Ferenchez*. Kolozsvár, 1932. dec. 2. Uo. 195–196. (78)
52. Fogadtatásáról Mikó Imre: *Gustitól Gaálig és tovább* [Beke György interjúja]. In: Uő: *Akik előttem jártak* 90.
53. László Dezső: *Br. Bánffy Ferenc 1869–1938*. EF 1938. 3–4. 3.
54. Jakabffy Elemér: *Bánffy Ferenc báró*. MK 1938. 18. 413–414.
55. *Legkedvesebb volt olvasóink emlékére*. MK 1941. 24. 560. (JE)
56. Bánffy Miklósról és a népközösségi évekről Mikó Imre: *Bánffy Miklós emberközelben*. In: *A nagyúr*. Bánffy Miklós emlékezete. Szerk. Sas Péter. Nap kiadó. Bp., 2008. 130–147. A Népközösségről Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*. Stádium. Bp., 1941. 198–258.
57. A pártról Egy Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”*. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944. Napvilág Kiadó. Bp., 2008. Politikatörténeti Füzetek XXV. és Murádin János Kristóf: *„Mindent Erdélyért!”* Az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között. Scientia Kiadó, Kvár, 2019.